

DAN MONAH, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni – Tripolie*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, III, Centrul de Cercetare a Culturii Cucuteni, Muzeul de Istorie Piatra Neamț, 1997, 524 p. (inclusiv 262 fig. = p. 253–514)

Apreciat în lumea arheologilor ca unul dintre cei mai buni cunosători ai culturii Cucuteni–Tripolie, Dan Monah a fost de-a dreptul fascinat, încă de la începutul carierei sale, de manifestările artei și religiei acestei civilizații. După cercetări îndelungate și numeroase studii preliminare, el se prezintă acum cu o lucrare monografică, *summa* preocupărilor sale de decenii din acest domeniu, preocupări pentru care, avem convingerea, D.M. va păstra același interes și în viitor.

În rândurile ce urmează nu ne propunem să prezentăm detaliat (și cu atât mai puțin să analizăm riguros), capitolul de capitol, cartea cu o tematică atât de variată și atât de bogată în date și idei a lui D.M. O asemenea abordare ar necesita și, fără îndoială, ar merita, un studiu (ori chiar mai multe studii), cu respectarea tuturor normelor științifice în punerea în balanță a argumentelor *pro* și *contra* în judecarea unor probleme, în legătură cu care ar fi posibile și alte interpretări decât cele ale autorului. Rezervându-ne dreptul de a reveni, cu altă ocazie, asupra unor probleme particulare, am dori acum doar să atragem atenția asupra acestei lucrări care va deveni, pentru multă vreme, una de referință în literatura de specialitate privitoare la arta și religia preistorică. Vom încerca să scoatem în evidență ideile și contribuțiile principale ale lui D.M. în acest domeniu, adăugând unele observații și reflecții ale noastre doar acolo unde socotim că ele ar fi utile în contextul dat.

Mai înainte însă, pentru informarea cititorului, iată „oglinnda” cărții, clar și echilibrat structurată. După *Mulțumiri* (p. 7–9), *Abrevieri* (p. 11–14) și *Introduce* (p. 15–19), urmează următoarele douăsprezece capitole: I. *Istoricul cercetărilor* (p. 21–28); II. *Condițiile de descoperire* (p. 29–50); III. *Materiale și tehnici* (p. 51–63); IV. *Statuetele fazei Cucuteni A* (p. 65–93); V. *Statuetele fazei Cucuteni A–B* (p. 95–109); VI. *Statuetele fazei Cucuteni B* (p. 111–133); VII. *Pandantivele en violon* (p. 135–144); VIII. *Vasele antropomorfe* (p. 145–166); IX. *Ceramica cu decor antropomorf* (p. 167–188); X. *Obiectele antropomorfizate* (p. 189–193); XI. *Veșminte, încălțăminte, podoabe și coafuri* (p. 195–200); XII. *Mari teme religioase* (p. 201–215). Lucrarea mai cuprinde, în continuare, un *Résumé* (p. 217–230, tradus de Marius Alexianu); *Légende des figures* (p. 231–240); *Bibliografie* (p. 241–251). *Ilustrația* (p. 253–514) deosebit de bogată, ordonată în 262 de figuri (de câte o pagină fiecare) reprezentând în total mii de piese constă, în cea mai mare parte, din desene de bună calitate, ceea ce nu se poate afirma și despre unele din relativ puținele fotografii înserate în ilustrație. Lucrarea se încheie cu un util *indice*, exclusiv de

nume (geografice, de culturi arheologice și de persoane/ personaje, p. 515–523).

Tema lucrării lui D.M., așa cum a fost propusă inițial, cu mulți ani în urmă, de profesorul M. Petrescu-Dâmbovița, trebuia să vină în completarea cărții reputatului arheolog german Olaf Höckmann, *Die menschengestaltige Figurplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, I–II, Hildesheim, 1968, carte în care autorul a neglijat plastica antropomorfă a culturii Cucuteni – Tripolie. Cartea lui D.M. nu numai că îndeplinește cu prisosință acest deziderat inițial, dar, trecând peste limitele unei abordări strict arheologice a problemei, ea încearcă, într-o manieră originală, asaltând uneori granițele posibilului, să reinvie o lume în mare parte definitiv pierdută: viața religioasă a creatorilor culturii Cucuteni–Tripolie.

Punctul de plecare al demersului autorului l-a constituit, firește, vestigiile arheologice, singurele izvoare autentice, datând din vremea civilizației studiate. În urma unor repetate documentări în muzeele din România și (după 1990) în Republica Moldova autorul a reușit să inventarieze quasi-exhaustiv miile de piese ale reprezentărilor antropomorfe cucuteniene, publicate ori inedite, atenția sa îndreptându-se, în egală măsură, și asupra condițiilor de descoperire, ce pot fi hotărâtoare mai ales în stabilirea funcției unor obiecte sau în interpretarea unor „complexe”. Acest material uriaș și divers a fost apoi clasificat după criterii, în bună parte proprii, și clasificat tematic, folosind, în acest scop, și o bibliografie impunătoare. Rezultatele acestui travaliu se regăsesc în textul și în ilustrația lucrării, dar cititorul (mai ales cel care se va încumeta să pornească mai departe pe drumul indicat de D.M.) va simți lipsa unui repertoriu al descoperirilor, însoțit de hărți de răspândire sau, cel puțin, cuprinderea într-un indicator a datelor principale, necesare pentru identificarea mai ușoară a pieselor introduse în ilustrație ori doar menționate în text (proveniența, colecția de păstrare și numărul de inventar, locul publicării etc.). Socotim, de asemenea, că din acest „nucleu” documentar al lucrării nu ar fi trebuit să lipsească planșele tipologice, în care autorul urma să sintetizeze clasificările propuse de el, cu care operează apoi în tot parcursul studiului său.

Dacă descoperirile studiate de D.M. au fost discutate până acum mai ales ca manifestări ale artei preistorice și s-a căutat, cu multă prudență – de altfel, pe deplin justificată –, dezlegarea semnificațiilor lor religioase (vezi, de pildă, Vladimir Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979), colegul Monah, cu multă îndrăzneală, și-a propus să deducă

unele din ideile și credințele cucutenienilor, să depisteze marile teme religioase, și să le integreze în istoria generală a religiilor. Uitănd parcă de remarcă sa de acum un deceniu, nu lipsită de ironie, cu privire la ceea ce a numit atunci „turism tipologic bicontinental” (D. Monah, în *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI, I, Iași, 1987, p. 68.), el adoptă acum ca metodă de bază, „utilizarea comparativă a religiilor etnografice, dar și a celor înregistrate în scris în antichitate”, metodă socotită de autor ca „singura motivată științific” (p. 15). Călauza sa principală în această întreprindere a fost – mărturisit – Mircea Eliade, fiind, în același timp, influențat și de ideile reprezentanților psihologiei analitice, discipoli ai lui Freud (Carl G. Jung, Erich Neuman), mai ales în interpretarea motivelor mitologice ca arhetipuri în care se exprimă inconștientul colectiv.

A se recurge la o asemenea metodă este, nu o dată, inevitabil și util, dar nu credem că ea poate fi declarată drept singura cale de urmat. Este de ajuns, credem, să ne referim la opinia lui André Leroi-Gourhan, etnolog de formație care, după o îndelungată experiență în cercetarea artei și religiei preistorice, s-a pronunțat categoric în favoarea metodelor proprii arheologiei, față de metoda bazată pe comparații etnologice care a avut, uneori, chiar un efect paralizant asupra dezlegării sensului adevărat al artei preistorice și a interpretării corecte a dovezilor vieții religioase străvechi. (Vezi, de pildă, Introducerea autorului la cunoscuta sa carte, *Les religions de la Préhistoire. Paléolithique*, PUF, 1983). Nu este mai puțin pilduitoare atitudinea renumitului asiolog A. Leo Oppenheim, cu apreciate preocupări și în domeniul antropologiei culturale, coleg cu Mircea Eliade, în calitate de profesor la Institutul Oriental al Universității din Chicago. Într-una din cărțile sale, dedicate civilizației mesopotamiene (*Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civilisation*. Revised Edition Completed by Erica Reiner, Chicago – London, 1977), el tratează numai anumite manifestări specifice ale religiei, intitulând, semnificativ, capitolul respectiv (IV) *Why a “Mesopotamian Religion” should not be written*, alegând drept motto următoarele cuvinte ale lui Hölderlin: „Nah ist – und schwer zu fassen der Gott”. Savantul american își explică scepticismul prin faptul că în ciuda existenței unor izvoare aparent bogate (atât arheologice, inclusiv iconografice, cât și scrise), este imposibil de a scrie o istorie sistematică a religiei mesopotamiene, datorită, pe de o parte, opacității izvoarelor, iar pe de altă parte, puterii noastre limitate de a pătrunde în spiritualitatea unei lumi de mult apuse. Am apelat la aceste exemple, poate extreme, nu pentru a-i descuraja pe cei care vor să-l urmeze pe D.M., și cu atât mai puțin pentru a-i satisface pe cei ce nu vor fi de acord cu el, ci pentru a sesiza reala dificultate a tratării fenomenului religios chiar și în condițiile existenței unor izvoare scrise, atunci când, în spirit istoric, avem în vedere o societate concretă, care a evoluat într-un spațiu și timp dat, și suntem nevoiți să pornim în studiul nostru de la rămășițele, de cele mai multe ori sărăcăcioase, păstrate până astăzi, ale religiozității acelei societăți.

Revenind la textul cărții lui D.M. remarcăm bunul simț al autorului, atenția cu care a urmărit și apreciat contribuția înaintașilor și contemporanilor la elucidarea problemelor studiate de el, exprimarea grațitudinii tuturor colegilor care l-au ajutat într-un fel sau altul. Schițând, cu corectitudine, stadiul cercetărilor, cititorul află, pe de o parte, că autorul nu

a pornit să exploreze o *terra incognita*, iar pe de altă parte își dă seama și mai bine de contribuția importantă a lui D.M. la cunoașterea spiritualității civilizației Cucuteni. Ar fi fost poate util ca în Introducere să se precizeze cu mai multă claritate obiectul lucrării, ca și conceptele, terminologia folosită în paginile cărții. Căci, nu ne este totdeauna clar dacă noțiuni ca plastică, reprezentări sau piese antropomorfe; religie, mitologie și magie; ori ceremonii, practici și ritualuri etc. sunt folosite cu sensuri diferite sau alternața lor se motivează mai degrabă prin considerente stilistice.

O importantă contribuție a lui D.M. este analiza fină a condițiilor de descoperire, care îl duce la întemeiata concluzie că reprezentările antropomorfe – inclusiv statuetele – pot fi găsite în contexte rituale sau nerituale și că marea majoritate a descoperirilor aparține acestei categorii din urmă. Diferențierea netă, ca și stabilirea frecvenței celor două categorii – chiar dacă D.M. evită, acolo unde se poate, statisticile – constituie, credem, un pas important făcut spre o mai bună înțelegere a funcției plasticii antropomorfe. În acest context este discutată și existența, și în cultura Cucuteni, a sanctualelor (sau templelor), termenii valabili doar în cazul unor construcții cu piese fixe de cult, uneori de mari dimensiuni, precizare pe care o socotim, de asemenea, justificată și necesară. Mai puțin univocă ni se pare atribuirea unor astfel de utilizări a așa-ziselor „complexe de cult”, constituite dintr-un număr de statuete și alte „obiecte de inventar ritual”, păstrate de obicei în vase. Noi nu suntem convingși că acestea marchează, neapărat, de fiecare dată, existența unui sanctuar: ele pot constitui și depuneri votive.

Înainte de a trece la studiul propriu zis al plasticii antropomorfe D.M. face câteva observații interesante, mai ales în legătură cu compoziția pastei, tehnica de modelare, finisarea, arderea și ornamentarea statuetelor de lut, piesele metalice (cupru, argint, aur) fiind mult mai rare. Autorul se va sprijini pe unele dintre aceste observații în susținerea concluziilor sale, dezvoltate în capitolele următoare ale lucrării. Pentru a nu mai reveni, menționăm aici că din moment ce în plastica culturii Cucuteni există, alături, statuete modelate cu mult meșteșug din una, două sau trei părți, acestea din urmă fiind asamblate în cursul finisării lor, nu vedem de ce ar trebui să întrezărim, neapărat, în piesele compuse din două jumătăți, o expresie a structurii dualiste a zeității primordiale cucuteniene, o *coincidentia oppositorum*, ilustrată de autor prin cele două principii antagonice, dar și complementare, numită de chinezi *yang* și *yin*.

Studiul minuțios, desfășurat neîntrerupt, timp de peste două decenii, a plasticii cucuteniene, i-a permis lui D.M. să elaboreze o clasificare a statuetelor, sprijinită pe zece criterii tipologice fundamentale, criterii pe baza cărora a ordonat și analizat întreaga plastică în *ronde-bosse*. Acest sistem are darul de a permite o analiză combinativă prin care se relevă, cu toată claritatea, complexitatea deosebită a materialului cercetat, dar și a cercetării însăși. Nu este mai puțin important că sistemul își păstrează caracterul deschis, ce poate fi completat cu criterii, tipuri și variante noi. În sfârșit, acest sistem, coroborat, eventual, și cu alte clasificări deja existente, ar putea constitui baza unui program de analiză pe calculator. Elaborarea acestui sistem este, fără îndoială, una din importante contribuții, aduse de lucrarea lui D.M. Evident,

toate criteriile stabilite (cu numeroasele lor subunități tipologice) își au importanța lor în clasificarea plasticii, dar noi nu ne putem referi aici decât la unele dintre acestea, permițându-ne a face și câteva remarci. Urmându-l pe James Mellaart, autorul distinge, în cadrul K I, statuetele propriuzise de figurine. Dacă din punctul de vedere al caracteristicilor tehnologice, separarea lor pare a fi tranșantă (cel puțin pe baza experienței noastre), atât durata de utilizare, cât și funcția lor, probabil diferită, justificată, credem, distingerea lor. În cele câteva statuete feminine din faza Cucuteni B, care au aplicate și pe spate pastile, interpretate ca săni, discutate la K III, autorul întvede o serie restrânsă de reprezentări de tip *Janus*, expresia plastică a dualismului religios cucutenian, o altă manifestare a conceptului *coincidentia oppositorum*, deja menționat. Chiar dacă acele pastile reprezintă, într-adevăr, sănii, nu suntem convingși că aceste elemente sunt suficiente pentru a ne îndreptăți să asociem aceste statuete unei divinități masculine, cu două fețe, care scrutează trecutul și viitorul, din panteonul roman. Conform criteriului IX, al sexului, autorul distinge reprezentările feminine care sunt, în toate etapele culturii Cucuteni-Tripolie, dominante din punct de vedere numeric; cele masculine, care apar încă în faza Precucuteni I, vor rămâne mereu rare; și, în sfârșit reprezentările unor personaje androgine, în care se contopesc elementele feminine și masculine, și care ar fi avut un rol important în mitologia cucutenienilor, în toate cele trei faze ale culturii, problemă care ar merita o discuție aparte.

Analizând cu multă atenție statuetele celor trei faze principale ale culturii Cucuteni, D.M. stabilește elemente certe de continuitate, din cultura Precucuteni și până în perioada post-cucuteniană, precum și multiple legături cu culturile vecine sau mai îndepărtate. Pe de altă parte, în cursul evoluției lungi a acestei culturii intervin și modificări firești, inclusiv în viața spirituală. Se confirmă chiar aceea „ruptură în sistemul religios Cucuteni-Tripolie, intervenită la sfârșitul fazei Cucuteni A, remarcată acum trei decenii de B. A. Rybakov, ruptură manifestată atât pe plan artistic, în modificarea idealului de frumusețe, cât și în planul ideilor și credințelor religioase, legate de Marea Zeiță, fenomen pentru care analiza fină a lui D.M. aduce acum noi argumente. În capitole aparte sunt discutați idoli *en violon*, vasele antropomorfe, ceramica cu

decor antropomorf și obiectele antropomorfizate. Documentația privind aceste categorii de reprezentări este, practic, exhaustivă, fiind puse în discuție nu numai piese binecunoscute, ci și multe descoperiri recente, în parte chiar inedite. Unele ezitări în clasificarea și interpretarea acestui material destul de divers sunt explicabile și, poate, chiar inevitabile în stadiul actual al cercetărilor, de aceea nici nu insistăm asupra lor. Merită remarcată, în schimb, introducerea unui capitol aparte despre vestimentația (îmbrăcămintea și încălțămîntea), podoabele și coafura reconstituite după reprezentările antropomorfe, și care reflectă, în opinia autorului, nu numai gradul înalt de civilizație atins de triburile Cucuteni-Tripolie, dar și existența unor diferențieri sociale în sânul acestei populații. Chiar dacă autorul lasă deschisă problema, dacă aceste diferențieri existau și în cadrul panteonului cucutenian, el pare a înclina spre un răspuns afirmativ.

În loc de concluzii, în ultimul capitol al cărții sunt prezentate marile teme religioase, așa cum se desprind ele, în viziunea autorului, din plastica și, în general, din iconografia antropomorfă a culturii Cucuteni. Cele afirmate în legătură cu Marea Zeiță, stăpână a vieții și a morții, imaginată în diferite ipostaze și cu multiple atribute, aflată în centrul religiei cucuteniene; despre zeitatea masculină, după cât se pare de mai mică importanță; despre un personaj androgin ori despre cuplurile de zeități (*hieros gamos*, *kourotrophoi*, Zeița Mamă cu fiica sa) sau despre anumite idei cosmogonice, ritualuri și practici sunt, în mare parte, credibile, chiar dacă nu au putut fi, de fiecare dată, pe deplin dovedite. Oricum, ele se înscriu, în general, în marele curent al noilor concepții religioase și rituri agrare, născute o dată cu „revoluția neolitică” din Orientul Apropiat și răspândite în cursul difuzării agriculturii spre sud-estul Europei.

Cartea colegului Dan Monah, clădită pe o documentație solidă, filtrată cu multă răbdare, discernământ și pasiune, este o lucrare de sinteză cu o puternică amprentă originală, de mult așteptată în literatura noastră științifică, o lucrare care va rămâne, pentru încă multă vreme, nu numai una de referință, dar care va incita, fără îndoială, la noi incursiuni în domeniul artei și religiei preistorice.

ATTILA LÁSZLÓ